

Шелемба М.М.

Еволюція поглядів та теоретична сутність поняття «електоральний простір»

*Шелемба Михайло Михайлович, здобувач кафедри політології та державного управління
Ужгородський національний університет, м. Ужгород, Україна*

Анотація. В статті представлено систематизацію наукових підходів до трактування сутності поняття «електоральний простір». Класифіковані основні сутнісні ознаки та типи характерів взаємовідносин учасників електорального простору. Запропоновано авторський підхід до визначення досліджуваного поняття, розроблений за допомогою синтезу параметричного та гуманітарного напрямів.

Ключові слова: електоральний простір, параметричний напрям, гуманітарний напрям, параметри, ознаки, синтез

На сьогоднішньому етапі розвитку, завдяки накопиченню великого статистичного, емпіричного та теоретичного матеріалу, існує можливість проведення аналізу не тільки окремих компонентів електорального простору, але й всієї їх сукупності.

Аналіз електорального простору потребує попереднього визначення термінології та характеристик понять, якими оперують у зв'язку із дослідженням. Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання сутності та еволюції поняття «електоральний простір» висвітлено в працях низки вітчизняних та іноземних авторів, серед яких М. Арбатська, Ф. Бродель, Р.В. Євстифеев, А. Лейпхарт, В.Н. Фурашев, К. Арроу, Д. Блек, А. Гідденс, А. Зігфрід, А.С. Ахременко, В.П. Березинський, Г.М. Заболотна, М.Н. Богданова, О.І. Дейнека, О. Ключев тощо. Але незважаючи на системні дослідження, слід відзначити, що на сучасному етапі розвитку відсутній єдиний підхід до визначення поняття «електоральний простір».

Метою статті є систематизація та доповнення наукових підходів щодо сутності поняття «електоральний простір».

Дослідження наукових робіт свідчить, що на сучасному етапі розвитку вивчення поняття «електоральний простір» знаходиться тільки в стадії становлення як на рівні світової, так і української політичної науки. Незважаючи на наявність повноцінної традиції просторового моделювання в західній політології, і окремі теоретичні напрацювання українських, російських вчених, досліджуваний термін ще далекий від завершеної концептуалізації.

Через недостатню розробленість проблеми в наукових працях, переважно, не виділяються систематизації поглядів, а представляються різні трактування сутності поняття «електоральний простір».

Досить обґрунтовано видається систематизація, яка представлена в наукових роботах Р. В. Євстифеева [3] і А.С. Ахременко [2]. Авторами [2; 3] використаний комплексний підхід не лише до трактування поняття, але і викладені схожі систематизації поглядів вчених з цього питання. Р.В. Євстифеевим і А.С. Ахременко виділені два основних напрями, які використовуються політологами в трактуванні поняття «електоральний простір», серед яких параметричний і гуманітарний (якісний, не параметричний).

Параметричний напрям (підхід), використовуваний західними політологами (переважно, американськими), пов'язаний з моделюванням електоральних процесів. Необхідно відмітити, що в західній політичній науці поняття «електоральний простір» (electoral space) використовується достатньо рідко. Більше поширення отримало поняття «spatial elections» («прос-

торові вибори»). Як вказують дослідники, параметричний підхід спочатку склався в рамках теорії раціонального вибору. Серед основних відмінних рис цього підходу можна вважати [2; 3]:

– розгляд електорального простору в розрізі співвідношень політичних позицій партій (кандидатів) з політичними позиціями виборців. При цьому, ці типи позицій представляються в якості об'єктів в певному просторі. Виміри останнього є питаннями політичного порядку денного (ідеологій), або шкалами рівнів інтенсивності підтримки загальних ідеологій (певних політичних курсів);

– використання кількісного підходу до визначення просторових характеристик об'єктів – виборців і політичних партій, дистанціювання взаємовідносин (відстаней) між ними.

Необхідно відмітити, що загальною формою параметричного (просторового) представлення електоральних процесів виступає математична модель, представлена метричною функцією – способом вимірювання відстаней між виборцями і партіями або між партіями в певній системі координат. Тобто, в основі моделі лежить закладання певних параметрів електоральних процесів.

За справедливим твердженням Р.В. Євстифеева [3], найбільш важливою перевагою параметричного підходу можна вважати високу ступінь операціоналізації. А саме, отримувані моделі електорального простору можуть представляти кількісні прогнози, які згодом співставляються з емпіричними даними. Хоча, на думку дослідників [2; 3; 4], на сучасному етапі розвитку політичної науки концептуальний, теоретичний рівень просторового моделювання освоєний не достатньо. Як вказують Р.В. Євстифеев [3], А.С. Ахременко [2], відсутня теорія, яка чітко обґрунтовує прийняті системи координат електорального простору, що розглядає фактори формування його структури, відсутній категорійний апарат досліджуваної проблеми. В результаті цей підхід впливає на можливі неточності, високий ступінь довільності у визначенні системи вимірів, розмірності простору, що, у свою чергу, свідчить про низьку достовірність розрахункових показників параметричної моделі електорального простору.

Згідно з думкою В.М. Фурашева, Д.В. Ланде, С.М. Брайчевського [10], параметри моделі електорального простору часто на практиці не піддаються формалізації. Необхідно відмітити, що, суттєві труднощі при моделюванні викликає також необхідність врахування соціально-психологічних факторів. Спроби детального врахування параметрів такого типу настільки ускладнюють моделі, що вони рідко виявляються успішними. Можна погодитися з думками

вчених в області моделювання електоральних процесів [12; 7], що дуже часто невеликі зміни параметрів можуть привести до настільки значних змін вихідних значень, що повністю дискредитується вся модель.

В межах параметричного підходу багато процесів, близьких до електоральних, можна моделювати досить точно, якщо чітко їх параметризувати і встановити граничні параметри. Серед таких процесів можна виділити, наприклад, інформаційні потоки електронних засобів масової інформації (зокрема, в Інтернеті), супутніх виборним процесам. Хоча, необхідно підтримати В.М. Фурашева, Д.В. Ланде, С.М. Брайчевського [10], що на цьому етапі у сфері моделювання складніших електоральних процесів ефект може бути досягнутий тільки за допомогою синтезування досить простих алгоритмів і концепцій. Справедливим буде твердження про високу міру мінливості параметрів, використовуваних в моделюванні електоральних процесів.

Необхідно підкреслити, що в наукових колах [10] існують успішні спроби синтезу використання параметричних моделей із спрощеними логістичними моделями. Це свідчить, що основні параметри (електоральні потенціали кандидатів, рівень місткості виборчих компаній, виборчі квоти) для конкретизації загальної моделі, можуть бути визначені в результаті аналізу спрощеної логістичної моделі. Переважно, дані про логістичне зростання електорату, стають відомими досить точно за результатами спостережень за виборчими кампаніями.

Зважаючи на актуальність використання параметричного напрямку в процесах електорального моделювання, відсутність наукових підходів до трактування поняття «електоральний простір» в межах цього напрямку, і з урахуванням його сутнісних характеристик і основних рис, можна запропонувати авторський підхід до трактування цього поняття. А саме, на нашу думку, електоральним простором згідно з параметричною традицією можна вважати параметричну шкалу рівнів інтенсивності відповідності політичних позицій партій (кандидатів) з політичними позиціями виборців. Перевагою авторського трактування досліджуваного поняття є достатня простота і чіткість, яка потрібна для досліджень в рамках кількісного вивчення електоральних процесів. Відповідно до цього трактування можливий розвиток моделі кількісного (параметричного) аналізу електорального простору, також можливий синтез з іншими моделями з відповідним розширенням визначення поняття.

Використання гуманітарного (якісного, не параметричного) напрямку характерне для російської політичної наукової думки, і зосереджене на спробах формування концепції поняття «електоральний простір» і практично не досліджує питання його операціоналізації, інструменталізації. В розрізі цього напрямку досліджуване поняття розглядається з географічних позицій, тобто електоральний простір розглядається через призму стійких територіальних відмінностей в електоральній поведінці, також використовуються аспекти соціально-політичної взаємодії, і представляється:

– в якості «електорального ландшафту». На думку авторів цього підходу [1; 11], електоральний простір

або електоральний ландшафт можна представити в якості стійкої в часі і просторі, цілісної системи закономірно взаємозв'язаних елементів електоральної поведінки;

– з комплексної точки зору через комбінацію інститутів, агентів (акторів), соціальних мереж і неформальних практик [5]. При цьому, на нашу думку, представлено визначення не вказує на характер взаємодії всередині заданої комбінаційної системи;

– через призму концепту «політичного ринку», зазначаючи, що електоральний простір є місцем зустрічі попиту і пропозиції на політичному ринку;

– в розрізі комунікації між елітами і масами. Згідно з підходом А. Соловйова, електоральним простором є відображення чітко визначених і якісно специфікованих станів (фрагментів) політичних процесів, які характеризують локалізовані в просторі змагальні взаємовідносини неелітарних і елітарних груп під час легальних формувань органів влади;

– через об'єднання трьох поведінкового, географічно-просторового та інтеракційного компонентів, які впливають на розвиток електоральних процесів. З урахуванням цих компонентів О. Ключев пропонує власне трактування досліджуваного поняття. А саме, на думку автора [6], електоральний простір представляє собою населену територію, якій характерні політичні відмінності та особливості під час виборчих процесів, що проявляються під час взаємовідносин між агентами та суб'єктами електоральних процесів. Це трактування, на нашу думку, є достатньо яскравим прикладом гуманітарного підходу до визначення поняття «електоральний простір», оскільки не передбачає інструменталізації та операціоналізації електоральних процесів;

– у розрізі змагальних взаємовідносин акторів в процесі виборів органів влади. Згідно з гуманітарним підходом до трактування досліджуваного поняття О.І. Дейнека [4] визначає, що електоральним простором є відображення певного якісно спеціалізованого стану політичного процесу, який характеризує локалізовані в просторі змагальні взаємовідносини політичних акторів в процесі виборів органів влади. Попри те, що автор [4] розглядає електоральний простір через призму гуманітарного напрямку, за його думкою, концепт «електоральний простір» характеризується операціоналізацією, оскільки кількісна фіксація положень об'єктів відносно певної системи координат дозволяє будувати формалізовані пояснювальні та прогностичні моделі, здійснювати аналіз впливу незалежних ознак на позиції електоральних суб'єктів. На думку автора [4], цей підхід дає можливість будувати комплексні моделі, інтегруючи парадигми виборчих процесів. Хоча, на нашу думку, незважаючи на вказівку необхідності використати кількісну фіксацію, автор не пропонує чіткого закріплення певних кількісних показників, що свідчить про недостатнє обґрунтування привласнення характеристики операціоналізації гуманітарному напрямку вивчення електорального простору.

Г.М. Заболотна [5] розглядає взаємодію всередині електорального простору через призму трьох підходів (реалістичного, системного і комунікативного).

За твердженням автора [5], згідно з реалістичним підходом, взаємовідносини всередині електорального простору між політичними акторами розглядаються у вигляді протиріч з приводу влади, і, відповідного виникнення прихованих або відкритих конфліктів. Системний підхід передбачає зняття групових протиріч, ухвалення загальнозначущих рішень, здійснення мобілізації ресурсів для досягнення колективних цілей. Комунікативний підхід дає можливість передбачити обмін інформацією, яка має значення для розвитку електоральних процесів, і йде одночасно в двох напрямках: від влади (депутатів, партій) до електорату і від електорату до влади. Автор вказує на те, що за допомогою комунікативного підходу можлива зміна позицій акторів і зміна дистанціювання, також оптимізація електоральної поведінки виборців, і, в свою чергу покращення результатів виборів.

Необхідно відмітити, що використання ідентифікації характеру взаємодії електоральних процесів особливо актуально для граничних підходів до визначення і оцінювання електорального простору, при яких використовується як параметричний, так і гуманітарний підходи.

Не дивлячись на те, що гуманітарний напрям дослідження електорального простору не розглядає проблем операціоналізації, існують деякі напрацювання, які дозволяють говорити про те, що автори в рамках регіонального і соціокультурного вимірів використовують певні операціональні підходи, характерні, переважно, для параматеричного напрямку. А саме, дослідження регіональних відмінностей електорального процесу може бути операціональним при використанні підходу А. Лейпхарта. Виходячи з розробок Г. Екштейна, А. Лейпхарт [8] розмірковує про сегментацію в суспільстві. Сегменти характеризуються різними політичними інтересами. За твердженням Г. Екштейна, лінії політичного протистояння в суспільстві частково або повністю співпадають з лініями соціального розділення. Згідно із думкою А. Лейпхарта [8], сегментарні відмінності можуть мати ідеологічну, релігійну, мовну, культурну, регіональну, расову або етнічну природу.

Відповідно до підходу А. Лейпхарта [8], сегменти можуть мати різне походження. На думку автора [8], територіальні сегменти є територіальними співтовариствами, відносно однорідними у своїх політичних вимогах, без внутрішньої поляризації. Або їх внутрішня поляризація умовно вважається незначимою для цієї політичної ситуації. З точки зору голосувань територіальні сегменти є однорідними електоральними районами. Межі між територіальними сегментами можуть співпадати з адміністративними межами [8].

При цьому А. Лейпхарт [8] вказує, що територіальні сегменти є лише одним з декількох типів сегментів, що повертає нас до концепції електорального простору як явища, яке має безліч вимірів. Інші альтернативні типи сегментів (наприклад, етнокультурні: етнічні, конфесійні, яскраво виражені субетнічні) можна пов'язувати з соціокультурним виміром електорального простору. Необхідно відмітити, що введення А. Лейпхартом концепції сегментації електорального простору в межах гуманітарного напрямку дозволяє говорити про певну параметризацію і синтез напрямку,

який обумовлений розвитком теоретико-методологічної бази досліджень.

В наукових працях також можна зустріти підходи трактування поняття «електоральний простір», сформовані на межі параметричного і гуманітарного підходів. Серед них можна виділити підхід А.С. Ахременко [2], згідно з яким в якості електорального простору розглядається сукупність альтернатив електорального (який пред'являється на виборах виборцям) вибору, яка має певну структуру, і може бути виражена в просторових термінах (близькість, віддаленість тощо). У цьому трактуванні врахована як географічна складова, яка більшою мірою відповідає гуманітарному напрямку електорального моделювання, так і параметрична оскільки для формування електорального простору пропонується використати певні параметричні показники (кількісний вибір альтернатив, кількісний вимір близькості, віддаленості тощо).

Приймаючи до уваги те, що на сучасному етапі розвитку в наукових працях стала з'являтися традиція синтезу параметричного і гуманітарного підходів до визначення електорального простору, враховуючи необхідність використання всіх можливих кількісних, і при їх відсутності, якісних (в основному, експертних) методів виміру електоральних процесів, на нашу думку, досліджуване поняття необхідно розглядати з точки зору двох синтезованих підходів.

Для визначення сутності поняття «електоральний простір» у відповідності до параметрично-гуманітарного підходу необхідне врахування його основних сутнісних ознак. Вивчення наукових праць дозволило виокремити основні сутнісні ознаки електорального простору, серед яких: параметричні ознаки, які дають можливість операціоналізації та інструменталізації електоральних процесів; територіальні ознаки, які дають можливість зазначити, що електоральні процеси відбуваються на певних територіальних одиницях (місто, регіон, країна тощо); структурні ознаки, серед яких структура акторів, їх взаємовідносин, можливості дистанціювання тощо; подійно-часові ознаки, які дозволяють зазначити, що електоральні процеси пов'язані із певними виборчими кампаніями та виборами.

З урахуванням вищезначених ознак, зважаючи на існуючі наукові підходи, автором було запропоновано власний підхід до визначення сутності поняття «електоральний простір». А саме, електоральним простором є шкала відповідності політичних позицій партій (кандидатів) з політичними позиціями виборців в процесі виборів, сформована із використанням синтезу кількісних та експертних методів ідентифікації та оцінки взаємодії її учасників. Наукова новизна запропонованого трактування полягає в тому, що представлений підхід дозволяє розглядати електоральний простір через призму максимального використання кількісних методів та за їх відсутності, якісних (експертних) методів. Також в представленому формулюванні враховані основні сутнісні ознаки досліджуваного поняття, та передбачено ідентифікацію характеру взаємодії між партіями (кандидатами) та виборцями, зокрема зазначено, що за допомогою кількісно-якісної шкали оцінюється відповідність позицій учасників електорального простору.

Можна констатувати, що дослідження основних наукових підходів щодо трактування визначення сутності поняття «електоральний простір» дозволило запропонувати авторський підхід до цього питання, який сформований за допомогою синтезу параметричного та гуманітарного напрямів вивчення електора-

льних процесів. Об'єднання цих підходів пояснюється сучасними тенденціями розвитку електоральних процесів, змінами наукових поглядів та необхідністю зростання операціоналізації та інструменталізації, необхідних для підвищення рівня достовірності аналізу електорального простору.

ЛІТЕРАТУРА (REFERENCES TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Арбатская М.Н. Электоральное пространство и управление избирательными правами граждан: методологические и методические основы анализа / Арбатская М.Н. // Политэкс. – 2006. – № 1. – С. 62–80
Arbatskaja M. N. Jelektoral'noe prostranstvo i upravlenie izbiratel'nymi pravami grazhdan: metodologicheskie i metodicheskie osnovy analiza / Arbatskaja M. N. // Politjeks. – 2006. – № 1. – S. 62-80
2. Ахременко А.С. Электоральное пространство: теоретико-методологические проблемы: дисс. д-ра полит. наук : 23.00.01 / А.С. Ахременко. – М., 2009. – 431 с.
Ahremenko A.S. Jelektoral'noe prostranstvo: teoretiko-metodologicheskie problemy: diss. d-ra polit. nauk : 23.00.01 / A.S. Ahremenko. – M., 2009. – 431 s.
3. Евстифеев Р.В. Мелодии электоральных пространств. Политический процесс и электоральные предпочтения избирателей (Владимирская область, 1999–2009 гг.) / Р.В. Евстифеев. – Владимир: Собор, 2009. – 192 с.
Evstifeev R.V. Melodii jelektoral'nyh prostranstv. Politicheskij process i jelektoral'nye predpochtenija izbiratelej (Vladimirskaja oblast', 1999-2009 gg.) / R.V. Evstifeev. – Vladimir: Sobor, 2009. - 192 s.
4. Дейнека А.И. Электоральное пространство современной России как объект политического исследования / Дейнека А.И. // Вестник Адыгейского государственного ун-а. Серия 1: Регионоведение: философия, история, социология, юриспруденция, политология, культурология. – 2011. – Выпуск 3. – С. 311–316.
Dejneka A.I. Jelektoral'noe prostranstvo sovremennoj Rossii kak ob'ekt politicheskogo issledovanija / Dejneka A.I. // Vestnik Adygejskogo gosudarstvennogo un-a. Serija 1: Regionovedenie: filosofija, istorija, sociologija, jurisprudencija, politologija, kul'turologija. – 2011. – Vipusk 3. – S. 311-316
5. Заболотная Г.М. Социально-политическое пространство региона: социологический анализ [Текст]: дисс. д-ра социолог. наук : 22.00.04 / Г.М. Заболотная. – Тюмень, 2004. – 387 с.
Zabolotnaja G.M. Social'no-politicheskoe prostranstvo regiona: sociologicheskij analiz [Tekst]: diss. d-ra sociolog. nauk : 22.00.04 / G.M. Zabolotnaja. - Tjumen', 2004. – 387 s.
6. Ключев О. Базові теоретичні підходи до поняття «електоральний простір» / О. Ключев // "Український науковий журнал "Освіта регіону". – 2010. – № 2. – С. 28.
Kliuzhev O. Bazovi teoretychni pidkhody do poniattia «elektoral'nyj prostir» / O. Kliuzhev // "Ukrains'kyj naukovyj zhurnal "Osvita rehionu". – 2010. – № 2. – S. 28.
7. Крюкова Н.А. Электоральная география. Изучение в МГУ : монография / Н.А. Крюкова, А.А. Сидоренко, О.А. Шипулина, П.А. Чистяков, Д.А. Галкова. – М.: 2004. – 165 с.
Krjukova N.A. Jelektoral'naja geografija. Izuchenie v MGU : monografija / N.A. Krjukova, A.A. Sidorenko, O.A. Shipulina, P.A. Chistjakov, D.A. Galkova. – M.: 2004. – 165 s.
8. Лейпхарт А. Демократия в многосоставных обществах: сравнительное исследование / пер. с англ. под ред. А.М. Салмина, Г.В. Каменской / А. Лейпхарт. – М.: Аспект Пресс, 1997. – 287 с.
Lejphart A. Demokratija v mnogostavnyh obshhestvah: sravnitel'noe issledovanie / per. s angl. pod red. A.M. Salmina, G.V. Kamenskoj / A. Lejphart. - M.: Aspekt Press, 1997. – 287 s.
9. Соловьев А. Концепт и коммуникативный метод / Соловьев А. // Структура и динамика российского электорального пространства. Круглый стол // Полис. – 2000. – №2. – С. 84
Solov'ev A. Koncept i kommunikativnyj metod / Solo-v'ev A. // Struktura i dinamika rossijskogo jelektoral'nogo prostranstva. Kruglyj stol // Polis. - 2000. - №2. - S. 84
10. Фурашев В.Н. Моделирование информационно-электоральных процессов : монография / В.Н.Фурашев, Д.В.Ландэ, С.М. Брайчевский. – К.: НИЦПИ АпрН Украины, 2007. – 182 с.
Furashev V.N. Modelirovanie informacionno-jelektoral'nyh processov : monografija / V.N.Furashev, D.V.Landje, S.M. Brajchevskij. - K.: NICPI AprN Ukrainy, 2007. – 182 s.
11. Чекалин В. Политический ландшафт России / Чекалин В. // Власть. – 1996. – № 3. – С. 22–26
Chekalin V. Politicheskij landshaft Rossii / Chekalin V. // Vlast'. – 1996. - № 3. – S. 22-26
12. Arrow K. Social Choice and Individual Values [Text] / K. Arrow. – N.Y.: Wiley, 1951. – 99 p.

Shelemba M. Evolution of a theoretical nature and the concept of "electoral area"

Annotation. In the article systematization of the scientific going is presented near interpretation of essence of concept "electoral space". Basic signs and types of characters of mutual relations of participants of electoral space are classified. The authorial going near determination of the investigated concept, worked out by means of synthesis of self-reactance and humanitarian directions, offers.

Keywords: electoral space, self-reactance direction, humanitarian direction, parameters, signs, synthesis

Шелемба М.М. Эволюция взглядов и теоретическая сущность понятия «электоральное пространство»

Аннотация. В статье представлена систематизация научных подходов к трактовке сущности понятия "электоральное пространство". Классифицированы основные сущностные признаки и типы характеров взаимоотношений участников электорального пространства. Предложен авторский подход к определению исследуемого понятия, разработанный с помощью синтеза параметрического и гуманитарного направлений.

Ключевые слова: электоральное пространство, параметрическое направление, гуманитарное направление, параметры, признаки, синтез